

תוכן עניינים

1. מבוא	2
2. סקירת ספרות	4
מיעוט וזהות 2.1	4
התרבות הישראלית ויחסה לערביי ישראל 2.1.1	5
זהותם של ערביי ישראל 2.1.2	5
אסטרטגיות היטמעות של מיעוט בתרבות הכלל 2.1.3	6
שפה וזהות 2.2	6
דו-לשוניות וזהות כפולה בקרב ערביי ישראל 2.2.1	7
ספרות וזהות 2.3	7
כתיבה בשפת האחר מול זהות ונאמנות 2.4	8
3. מתודולוגיה	10
המדגם ואוכלוסיית המחקר 3.1	10
כלי המחקר 3.2	10
מערך המחקר 3.3	11
חשיבות המחקר ותרומתו 3.4	11
4. רשימת מקורות	12

1. מבוא

עבודה זו תעסוק בקשר בין שפה לזהות, כפי שהוא מתבטא ביצירותיהם של שני סופרים ערבים-ישראלים בולטים: אנטון שמאס וסייד קשוע ובעיקר בטענה כי כתיבה בשפה שאיננה שפת האם "מציבה את הסופר בפני שאלה של פיצול זהות לשונית" (בוכויץ, 2010), דבר "העלול לגרום למשבר זהות חריף" (כיאל, 2006; שניר, 1992).

טענה זו תיבחן דרך בחינת אלמנט הזהות ביצירה "ערבסקות" של אנטון שמאס ו"גוף שני יחיד" של סייד קשוע.

אנטון שמאס וסייד קשוע הינם סופרים ערבים ישראלים. שניהם שייכים למיעוט ערבי בתוך מדינת ישראל. שניהם בחרו ללמוד עברית ולהצטיין בה, תוך ניסיון להשתלב בחברה הישראלית על ידי שליטה בשפת הרוב ושניהם בחרו לכתוב יצירות ספרותיות בשפה העברית שאיננה שפת האם שלהם. בחרתי בשני סופרים אלו מאחר שמאס הוא הסופר הערבי הישראלי הראשון שזכה לפרסום והכרה בעקבות יצירה עברית ואילו קשוע הוא הצעיר והאחרון ברשימת הסופרים הערבים ישראלים שזכו להתפרסם בעקבות יצירה שנכתבה בעברית.

שמאס עסק בתרגום ועריכת כתבים בערבית ובעברית. הוא התפרסם בעקבות תרגום יצירותיו של אמיל חביבי מערבית לעברית אולם, יצירת ביכוריו "ערבסקות", אשר פורסמה בשנת 1986, נכתבה בעברית במקור ולא תורגמה לערבית, והיא זו שזיכתה אותו בתואר סופר. בחרתי ב – "ערבסקות" משום שהיא יצירתו הראשונה של שמאס. היא מהווה בעיני רבים את יצירתו המשובחת ביותר.

"גוף שני יחיד" ראה אור בשנת 2010. הוא איננו ספרו הראשון של קשוע אלא השלישי, אולם היה לי חשוב לבחור באחת היצירות האחרונות שלו, כדי לנסות לבחון את אלמנט הזהות על ציר כרונולוגי רחב ככל האפשר. מה גם, שיצירה זו זיכתה אותו בפרס ברנשטיין לרומן עברי מקורי לשנת 2011.

בעבודה זו ארצה לבדוק את השינוי שהתחולל באלמנט הזהות אצל הערבים בישראל, באמצעות יצירות של שני סופרים ערביים, השייכים לשני דורות שונים.

שאלת המחקר: האם בחירתם של סופרים ערבים ישראלים לכתוב בשפת התרבות השלטת ולא בשפת אימם מבטאת את הזדהותם עם התרבות השלטת או האם היא מלמדת על שאיפה לכוח?

משאלה זו, נגזרת השאלה מה מביא סופר לכתוב בשפה שהיא אינה שפת אמו ונגזרת השערה שבחירה זו נובעת מניהיליזם.

הטענה המרכזית במחקר זה, היא כי כתיבה בשפה שניה ולא בשפת אם, מעידה על שבר זהותי אצל הסופר. מחד, הוא תמיד ייתפס כשונה, ולא יתקבל בתוך החברה שהוא כתב בשפתה. ומאידך, הוא לא יתקבל בתרבות המקור שלו, כי הוא העדיף שפה אחרת על פני שפת אמו.

אמנם, נושא זה לא נחקר קודם לכן תוך התייחסות לשתי היצירות של שמאס וקשוע, אך חקירת אלמנט הזהות בכתיבה בשפת האחר מוצדקת עקב עיסוקו בתיעוד וניתוח החוויות של מי שעבר דיכוי ואפליה.

בנוסף, מושג הזהות הינו מושג חשוב ביותר בעיניי גם במישור האישי. כערביה החיה בישראל, רגשות השייכות שלי הן לעם הפלסטיני, אך מציאות החיים במדינה מעורבת ומפולגת מפגישה אותי עם חוויות קשות ביותר, המעמידות את סוגיית הזהות שלי בסימן שאלה גדול. הבחירה לעסוק בנושא הזהות מבעד ליצירות ספרותיות דווקא, נובעת מהעובדה שאני באה מתחום הספרות. אני משוררת, וכותבת בשירי רבות על ה"בית", ה"מולדת" והזהות. על כן, בדיקת הנושא ביצירות ספרותיות טבעית עבורי.

2. סקירת ספרות

2.1 מיעוט וזהות

זהות היא מכלול מרכיבים אשר באמצעותם מגדיר הפרט את עצמו (ח'מאיסי, 2010).

לפי תפיסות סוציולוגיות, זהות היא סימון המשייך את הפרט לקבוצה מסוימת ומבדיל אותו מקבוצות אחרות. שיוך זה יכול להיעשות בעזרת שייכות אתנית, לאומית ודתית, או באמצעות אמצעי זיהוי כגון שם, שם משפחה, אזור מגורים ושפה, וכן באמצעות סמלים כגון לבוש, מדים, תספורות, קעקועים ועוד. הזהות נוצרת על ידי הפרט עצמו וכן על ידי החברה והסביבה שאיתן הוא בא במגע. הפיקוח החברתי והחוק מונעים מהפרט לאמץ זהות כרצונו על ידי אמצעים כגון תעודת זהות ומסמכים רשמיים (אלקד-להמן, 2011).

זהותם התרבותית של מיעוטים מורכבת מזהות אתנית ומזהות לאומית, כאשר הזהות האתנית מייצגת את תחושת העצמי (Self) של היחיד במובן של השתייכות לקבוצה אתנית מסוימת, ואילו הזהות הלאומית מייצגת את תחושת השייכות לחברת הכלל (Phinney, Horenczyk, Liebkind & Vedder, 2001).

הזהות החברתית מורכבת מהזהות הבין-אישית (Interpersonal Identity) ומהזהות הקולקטיבית (Collective Identity). בעוד שהזהות הבין-אישית היא תוצר של אינטראקציה ישירה, עקבית ומתמשכת בין הפרט לבין סביבתו הקרובה, הזהות הקולקטיבית משייכת את הפרט לקבוצה גדולה יותר, המורכבת מפרטים עמם אין לו קשר ישיר, ולמרות זאת, לפרט יש תחושת השתייכות לקבוצה הגדולה, והוא חולק מאפיינים שונים עם פרטים אחרים המשתייכים אליה (Brewer & Gardner, 1996).

זהות אתנית היא היבט אחד של הזהות החברתית, והיא מייצגת את תחושת השייכות של האדם ואת המחויבות שלו לקבוצה, המשפיעה על תפיסותיו, רגשותיו והתנהגותו (Phinney, 1995).

Helms טוענת כי המרכיב העיקרי בהתפתחות הזהות האתנית הוא המפגש של האדם עם האחר (כפי שצוטטה אצל חלבי, 2006). במצב שבו אדם חווה קונפליקט שקשור לזהות האתנית שלו ולדילמות תרבותיות, אם הוא לא יגבש את זהותו האתנית, תיווצר אצלו "פזירות הזהות" (Identity Diffusion) שעלולה לגרום לתחושת נחיתות (Phinney et al., 2001), משום שלחברות בקבוצה בעלת סטטוס חברתי נמוך (כפי שקורה לרוב ביחסי רוב-מיעוט) יש השפעה שלילית על דימויו העצמי של הפרט (סלימאן, 1999).

בעבר נהוג היה להתייחס לזהות האתנית כאל רכיב יסודי ומולד, שאיננו ניתן לשינוי, בדומה לצבע עור או זהות מינית (Isaacs כפי שצוטט אצל חלבי, 2006), אולם כיום מקובל להכיר בזהות האתנית כתהליך דינאמי ותוצר של האינטראקציה של הפרט עם סביבתו התרבותית (Waters כפי שצוטט אצל חלבי, 2006). זהות זו היא גמישה ומשתנה, בדומה לתיאורית של אריקסון אודות השינויים החלים על הזהות האישית, המתפתחת בשלבים (Erikson, 1968).